

Hər bir xalqın, millətin tarixdə yaşaması, onun tarixi yaddaşının qorunub saxlanması üçün elm fədailləri öz həyatlarının müəyyən bir hissəsini bəşəri dəyərlərin nəsildən-nəslə ötürülməsinə həsr edirlər. Tarixi yaddaşın qorunub saxlanması işində tarixçi-alimlərin müstəsna xidmətləri danılmazdır. Azərbaycanın bir sıra tarixçiləri də tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılmasında öz töhfələrini vermiş, əmək sərf etmiş, qələmləri ilə dəyərli əsərlər yazmış, təkcə Azərbaycan tarixşünaslığını deyil, eyni zamanda, Qafqazşünaslıq elmini də zənginləşdirmişlər. Belə alimlər sırasında Qərbi Azərbaycanın Ağbaba-Şörəyel mahalının Güllübulaq kəndində doğulmuş, bütün varlığı ilə Azərbaycanımıza bağlı olan Nazim Yusif oğlu Mustafayevdir.

Ömrünü tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına həsr edən ziyalı

Ali təhsil haqqında diplomu 20 yaşında almış Nazim müəllim Ermənistan SSR-də əmək fəaliyyətinə başlamış, erməni məkrinin mahiyyəti ilə üz-üzə gəlmişdir. Oxucu auditoriyasının nəzər-diqqətinə belə bir reallığı çatdırmaq istərdim ki, Nazim müəllim XX əsrin 80-ci illərinin sonlarında erməni millətçilərinin XX əsrin əvvəllərində uydurduqları qondarma "Dağlıq Qarabağ" probleminin növbəti fazasında erməni faşizminin törətdiyi cinayətlərin şahidi olmuş, erməni faşistlərinin İrəvan məkanında apardıqları etnik təmizləməni ailə üzvləri ilə birgə yaşamışdır. Azərbaycan tarixinin bu acı səhifələrinin faciəsini yaşamış Nazim müəllim o zaman-dan etibarən bir çox Azərbaycan türkləri kimi, Bakıda məskunlaşmış və fəaliyyətini erməniliyin hələ orta əsrlərdə uydurduğu "böyük Ermənistan" əfsanəsini ifşa etməyə yönəlmişdir. Nazim Mustafa "Xalq qəzeti"ndə işlədiyi dövrdə onun ermənilərin iç üzünü açan yüzrlərlə məqaləsi dərc edilmişdir.

Erməni məkrini ifşa etməyi, Azərbaycan torpaqlarında erməni millətçilərinin həyata keçirdikləri soyqırımları və deportasiyaları öyrənməyi və bu problemlə bağlı Azərbaycan tarixşünaslığında mövcud boşluq-

ları doldurmağı qarşısına məqsəd qoyan Nazim Mustafa XX əsrin əvvəllərində erməni millətçilərinin İrəvan məkanında və Zəngəzurda azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı dəlillər və sübutlar əsasında göstərə bilmişdir. Problemi ciddi şəkildə araşdıran Nazim müəllim "1905–1906-cı illərdə İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri kütləvi qırğınlar" mövzusunda yazdığı dissertasiya işini 2014-cü ildə AMES Tarix İnstitutunda müdafiə etmişdir. XX əsrin əvvəllərində ermənilik tərəfindən Azərbaycan tarixinə salınmış "erməni məsələsi"ni öyrənən alim-tədqiqatçı erməni millətçilərinin ötən əsrdə törətdikləri cinayətlərini davamlı olaraq izləmiş və həmmüəllifi olduğu "Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırımı. Qaçqınlıq." (professor Vaqif Arzumalı ilə birgə) adlı əsərini 1998-ci ildə ərşəyə gətirmişdir.

Nazim müəllim Azərbaycanın maddi-mədəni irsini məhv edən erməni vandalizmini də illər boyu araşdırmış və İrəvan məkanında erməni faşistlərinin törətdikləri cinayətləri geniş oxucu auditoriyasının diqqətinə çatdırma bilmişdir. Onun tərtibçisi olduğu "Vandalizm: tarixi adlara qarşı soyqırımı" adlı əsəri 2006-cı ildə nəşr olunmuş və elə həmin ildə də xarici oxucu auditoriyasının ixtiyarına verilmişdir. "Vandalizm: genocide against the historical names" adı ilə tərcümə olunmuş bu əsər ingilis dilli auditoriyaya tarixi həqiqətləri göstərmiş, "erməni məsələsi"nin bəşəriyyət üçün təhlükə mənbəyi, terrorun daşıyıcısı olduğunu faktiki materiallar əsasında sübut etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 25 may 2012-ci il tarixli sərəncamı ilə Qarabağın, Naxçıvanın və İrəvan xan-

lığının tarixinə dair silsilə əsərlərin müəlliflərindən bir kimi, Nazim Mustafa Elm sahəsində Dövlət Mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür. Onun həmmüəllifi olduğu "İrəvan xanlığı: Rusiya işğalı və ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi" monoqrafiyası AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu tərəfindən müxtəlif dillərdə nəşr edilmişdir.

Erməni vandalizminin cinayətlərini davamlı şəkildə öyrənən tarixçi-alim 2016-cı ildə "İrəvan xanlığı: Erməni vandallarının yox etdiyi İrəvan məscidləri" və "İrəvan xanlığı: Erməni vandallarının yox etdiyi Xan sarayı" adlı əsərlərini nəşr etdirmiş, erməni millətçilərinin Azərbaycanın maddi-mədəni irsini məqsədyönlü şəkildə məhv etdiklərini faktoloji baza əsasında göstərmiş və belə bir həqiqəti diqqətə çatdırmışdır ki, şəcərələri uzaq Balkanlara gedib çıxan, əsrlərlə "vətən" axtarışında olan pərakəndə halda yaşayan ermənilər, Azərbaycanın tarixi torpağı olan İrəvan məkanını erməniləşdirmək üçün XX əsr boyu apardıqları etnik təmizləmə ilə kifayətlənməmiş, bu ərazidə ulu əcdadlarımızın yaratdıqları maddi-mədəni irsi də dağıtmış, "mxtarçılar" məktəbinin alqoritmləri üzərində öz saxta tarixlərini uyduraraq dünya ictimaiyyətini aldatmışlar. Erməniliyin uydurduğu saxta tarixi Nazim müəllim həmmüəllifi olduğu və 2018-ci ildə nəşr etdirdiyi "Erməni saxtakarlığı: Yalan üzərində qurulan tarix" adlı əsərində incələmişdir.

Nazim Mustafanın tədqiqatlarında qədim Azərbaycan şəhəri İrəvan xüsusi yer tutur. Azərbaycan tarixşünaslığında İrəvan şəhərinin tarixinin monoqrafik şəkildə öyrənilməsi Nazim Mustafanın adı ilə bağlıdır. Onun İrəvan şəhərinin tarixindən bəhs edən əsəri ilk dəfə türk dilində 2015-ci ildə Ankarada "İrəvan şəhəri. Türk-islam

varlığı nasıl yok edildi" adı ilə, daha sonra isə Azərbaycanda isə 2020-ci ildə "İrəvan şəhəri" adı ilə nəşr edilmişdir.

Onun filologiya üzrə elmlər doktoru İbrahim Bayramovla birgə ərşəyə gətirdikləri "Həqiqətin onomastikası" ensiklopedik məlumat kitabı həm tarixi faktlar əsasında, həm də toponimlərin dili ilə bugünkü Ermənistanın tarixi Azərbaycan

torpağı olduğunu sübut edir. Bu kitabın ingilis, rus və fransız dillərinə tərcümə edilərək nəşr edilməsi indiki Ermənistan ərazisinin azərbaycanlıların tarixi vətənləri olduğunu və ermənilərin həmin ərazidə son dövrlərdə məskunlaşdıqlarını dünya elm aləminin və ictimaiyyətinin diqqətinə çatdıracaqdır.

Bu günlərdə Nazim Mustafanın Prezident Kitabxanasının əməkdaşları tərəfindən hazırlanan "Bibliografiya"sı ("Elm və təhsil", 290 səh.) nəfis tərtibatda çap edilmişdir. "Bibliografiya"ya alimin ömür yolunun xronikası, elmi əsərlərinin və ictimai-siyasi mövzularda yazdığı məqalələrin, ssenarisi olduğu filmlərin bibliografik göstəriciləri daxil edilmişdir. Kitaba daxil edilən 1200-dən artıq bibliografik təsvir alimin zəngin həyat yolu keçdiyini əyani şəkildə göstərir.

Nazim Mustafanın tamamlamaq üzrə olduğu "İrəvan şəhərinin tarixi (1509-2020)" doktorluq dissertasiyası həm Azərbaycan tarixşünaslığında mövcud boşluğu dolduracaq, həm də İrəvan şəhərini özünü külləşdirmək istəyən erməni saxtakarlarını növbəti dəfə ifşa edəcək.

Həyatının böyük hissəsini tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına, erməni məkrinin, erməni saxtakarlığının ifşasına sərf etmiş, yüzrlərlə elmi və publisistik məqalələrin müəllifi olan, Azərbaycan tarixinin aktual problemlərini tədqiq edən Nazim müəllim milli tarixşünaslığımıza əvəzsiz töhfəsini vermiş, İrəvan məkanının öyrənilməmiş səhifələrini araşdırmış, mövcud boşluqları doldura bilmişdir. Bu çətin və şərəfli yolda – tarixi həqiqətlər axtarışında olan, ziya işığını gətirən tarixçi-alimə yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

Həcər VERDİYEVA,
tarix üzrə elmlər doktoru